ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОТЕРПІЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

МАЛИНОВСЬКА Тетяна Миколаївна - кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-7713-7617>

УДК 343.9:343.226(477)

DOI 10.32782/NP.2021.1.16

Домашнє насильство є однією з розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку насильника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від домашнього насильства жінки, діти та люди похилого віку.

Держава – основний суб'єкт протидії насильству, і органи державної влади повинні сприяти створенню обстановки неприйнятності насильства, вживаючи необхідних заходів та створюючи систему захисту жертв, покарання кривдників і запобігання насильству.

Обґрунтовано обов'язок держави та суспільства захищати права дитини, зокрема право на життя та фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на здоровий і безпечний розвиток тощо. Акцентовано увагу, що домашнє насильство, яке відбувається в присутності дитини, негативно позначається на всіх аспектах фізичного, психічного та соціального становлення дитини, ускладнює процеси її зростання й дорослішання, унеможлиблюючи встановлення зрілих, безпечних відносин між дитиною та навколишнім світом, суспільством, окремими людьми.

Метою статті є визначення причин виникнення домашнього насильства стосовно

неповнолітніх осіб, проаналізувати форми в яких може бути вчинено насильство відносно осіб цієї категорії. Акцентувати увагу на масштабність цієї проблематики, профілактичних заходах та взаємодії і інформуванні відповідних суб'єктів державної влади.

Ключові слова: діти, неповнолітні особи, домашнє насилля, дитина-потерпіла, дитина – свідок, система захисту.

Постановка проблеми

Найвищою цінністю та одним із провідних напрямів політики кожної держави має бути забезпечення прав дитини. Захист прав дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема і завдання національного значення, які повинні розглядатися і розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Як зазначає І.О. Бандурка, однією з перешкод на шляху побудови нормального правового і демократичного суспільства є різноманітні порушення прав підростаючого покоління. У сучасних умовах, коли в Україні закладаються правові основи глибоких соціально-економічних перетворень, проблема захисту прав неповнолітніх набуває особливого змісту [1, с. 36]. Мова, зокрема, йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Частиною 1 ст. 19 Конвенції ООН про права дитини визначено, що держави-учас-

ники повинні вжити всіх необхідних заходів, у тому числі й законодавчих, для захисту дитини від усіх форм фізичного й психологічного насильства, образ або зловживань, грубого поводження або експлуатації.

У Стамбульській конвенції стверджується, що діти, які стали свідками домашнього насильства, є жертвами насильства. Вона передбачає психо-соціальні консультації для дітей, які стали свідками будь-яких форм насильства або будь-якої форми насильства стосовно їхньої вікової групи, та скерована на інтереси дитини (стаття 26). Відповідно до статті 46, вчинення злочину проти дитини або у присутності дитини є обтяжуючим чинником [2].

Характеризуючи сучасний стан національного законодавства щодо забезпечення правового захисту дітей, слід відзначити наступне. Підвалини правового регулювання в цій сфері заклали Конституція України та ратифікована 27 лютого 1991 р. Конвенція про права дитини. Ними гарантовано основні права та свободи дітей та передбачено обов'язковість вжиття заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або насильства.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» надане визначення «постраждалої дитини», як особи, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. Постраждала дитина має всі права потерпілої особи, реалізація прав якої забезпечується з урахуванням усіх інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку [3]. Водночас, у більшості випадків органи національної поліції, при притягненні осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства не враховують дітей свідків, як постраждалих, а також органи державної влади не завжди інформують про жорстоке поводження з дітьми вчителя (вихователя) тощо, про що неодноразово зверталась увага в засобах масової інформації громадськими організаціями.

У рамках Проєкту ЄС «PRAVO-Justice» було проведено моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: 2019 рік, у ході якого було проведено

аналіз 226 вироків і встановлено, що від домашнього насильства фактично постраждали щонайменше 58 дітей. При цьому лише 4 дитини мали у провадженні офіційний статус потерпілих. 48 дітей були свідками домашнього насильства, що вчинялося відносно їхніх батьків (переважно матерів). Водночас, у більшості вироків не відображено того, що діти-свідки домашнього насильства також є постраждалими від домашнього насильства [4]. Як справедливо зазначає Н.Х Сафіулін: «Після того, як злочин скоєно, вся увага правоохоронних органів зосереджується на злочинцеві, відносно жертви вони займають дуже дивну позицію... вони про її існування забувають». Тим часом безглуздо здійснювати боротьбу з домашнім насильством щодо неповнолітніх, не вивчивши особу потерпілого [5, с.75].

Слід відмітити, що існує безпосередній зв'язок між насильством щодо дітей, включаючи випадки, коли діти є свідками насильства та домашнім насильством, яке вчиняють та від якого потерпають дорослі. Такий зв'язок існує як у просторовому (в межах однієї родини), так і в часовому (між двома поколіннями) вимірах. Так, згідно з висновками дослідження, проведеного UNFPA і UNICEF у 2018 р. в семи країнах Центральної Азії та Східної Європи, включаючи Україну, якщо в родині вчиняється домашнє насильство між батьками, то діти більш імовірно також страждають від фізичного насильства від батьків, живуть у страху та зазнають негативних психологічних наслідків. Діти, які були свідками насильства між своїми батьками, у майбутньому мають більший ризик стати жертвою домашнього насильства або кривдником. Тому надзвичайно важливо, щоб уповноважені державні суб'єкти перестали недооцінювати наслідки домашнього насильства щодо дітей та приділяли більшу увагу цьому питанню під час здійснення заходів із виявлення, запобігання та протидії такому виду злочину.

Проблема ускладнюється ще й тим, що тоді, коли дорослі спроможні прямо заявляти про домашнє насильство щодо них, діти можуть реалізувати своє право на доступ до правосуддя лише через законних представників, які на практиці не завжди діють у їхніх інтересах. Внаслідок цього проблема залишається латентною, статистика судів

та правоохоронних органів не відображає справжньої картини і тому складно оцінити реальні масштаби домашнього насильства щодо дітей в Україні. Відповідно, ця проблема залишається непоміченою та недооцінюється при розробці та реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей [5, с.40].

Стан дослідження проблеми

Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилось ученими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили українські науковці: О.М. Бандурка, І.О. Бандурка, Н.М. Опольська, С.П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С.В. Несинова, С.А. Саблук та ін. Незважаючи на значний інтерес науковців до прав та свобод дитини, на сьогодні є нагальна потреба врегулювання цілої низки питань правової проблематики в означеній сфері, зокрема про відвернення небезпеки домашнього насильства щодо дитини, механізму забезпечення прав дітей, потерпілих від домашнього насильства в Україні тощо.

Метою статті є визначення детермінант, що сприяють вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дітей у сім'ї. *Завданням* є встановлення причин та умов деформації сімейних стосунків як джерела насильства в сім'ї щодо дітей, визначення впливу негативних внутрішньосімейних процесів на формування антисуспільного способу життя дітей; акцентування уваги на проблемах правового врегулювання та взаємодії органів державної влади захисту прав дітей, які є потерпілими від домашнього насильства.

Актуальність дослідження зумовлена наявними прогалинами у взаємодії та інформуванні органів державної влади про засоби попередження насильства та потребою реального вирішення проблеми захисту дітей, що потерпіли від домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу

Діти – окрема категорія потерпілих, які стають частіше за все жертвами насильства в

батьківській родині і процес їх гендерної соціалізації відбувається у несприятливих, а подекуди навіть небезпечних умовах [6, с.113]. Домашнє насильство щодо неповнолітніх є багатограним соціальним явищем, що виявляється в різних формах: фізичному, психологічному, економічному та сексуальному примусі до споживання алкоголю, наркотичних засобів; погрозах вбивства, заподіяння тяжких ушкоджень, доведення до самогубства або замаху на нього шляхом жорстокого поводження з потерпілим чи систематичного приниження його особистої гідності. У той же час особистість неповнолітнього є ще не повністю сформованим, вкрай рухливим і мінливим системним феноменом. Неповнолітні особливо потребують допомоги, щоб зрозуміти закономірності розвитку суспільства, виробити правильне уявлення про соціальні цінності і т.д. Основна роль у вихованні, моральному розвитку дитини належить родині. Як визначає Н.В. Машинська, специфіка сімейного виховання полягає, перш за все, в тому, що воно більш емоційне за своїм характером, ніж будь-яке інше виховання [5, с.61]. А.Б. Блага вказує, що підлітки, які зазнали зловживання, не лише не сприймають батьків як референтну групу, але й характеризуються поєднанням імпульсивності та довготерпіння, підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні і відчують почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізоляваність, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають знижену самооцінку [6, с.113].

Діти, які стають свідками сімейних сварок, конфліктів, страждають не менше від тих дітей, які зазнали насильства. Як зазначає О.Л. Беспаль, спостереження дітьми за насильством між дорослими членами сім'ї може призвести до того, що такі діти не уявляють іншої моделі поведінки в родині і сприймають її як належне. Дитина хибно уявляє, що якщо б'ють – значить люблять і, як наслідок, виростає потенційним агресором або жертвою домашнього насильства [7, с.114]. Окрім цього, наслідками домашнього насильства можуть бути: депресія і суїцидальна поведінка (дитина може відчувати

себе нікчемною, неповноцінною, може гірше навчатися, ставати агресивною у становленні не тільки до своїх однолітків чи до родичів, а й до самих себе. У дітей, які пережили насильство, глибока депресія часто поєднується з саморуйнівною поведінкою в таких формах, як заподіяння каліцтва собі, суїцидальні реакції, суїцидальні спроби, втеча з дому тощо. При цьому діти рідко йдуть до родичів чи друзів, найчастіше вони потрапляють на вулицю, де можуть опинитися в кримінальному середовищі. Такі діти нерідко стають жертвами злочинців. Вони залучаються до заняття проституцією, виготовлення дитячої порнографії, потрапляють у руки торговців людьми тощо.

Діти, які пережили будь-який вид насильства, відчувають труднощі в соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не володіють достатніми знаннями та ерудицією, щоб завоювати авторитет у школі, у них низька самооцінка і т. д.

Варто відзначити, що найчастіше дитина, яка пережила насильство, ставши дорослою, схильна застосовувати насильство і до своїх літніх батьків. Отже, спостерігається безсумнівний зв'язок між наявністю несприятливих факторів у сім'ї і злочинною поведінкою дитини у майбутньому. Таким чином, створюється замкнене коло.

І.О. Бандурка зазначає, що насильство до неповнолітніх може чинити як мати, так і батько. У тих випадках, коли мати сама стає жертвою домашнього насильства, вона може бути «передавальною ланкою», прагнучи компенсувати своє принижене становище жертви пригніченням ще слабших дітей [8, с.161]. Ю.М. Антонян переконаний, що кримінальна мотивація дитини залежить, головним чином, від ставлення батьків до дитини, її сприйняття або відторгнення. Відторгнення може виражатися в формі байдужості, недостатньої уваги, емоційної холодності, що викликає у дитини почуття невпевненості, занепокоєння, незахищеності. Такі діти шукають у неформальних або кримінальних групах колективного батька, їм властива імпульсивність, ригідність, дратівливість, злопам'ятність [9, с.18].

Соціологічні опитування в Україні свідчать, що до 80 % маленьких громадян страждають від розмаїтого жорстокого поводження. Нині батьківська жорстокість є звичайним явищем, що притаманне приблизно 45–49 % сімей. Протягом 2019 р. в Україні від різноманітних протиправних дій дорослих постраждало понад 2 тис. дітей, з яких свідками й жертвами домашнього насильства стали понад 3 млн дітей. Найбільше страждають від нього діти у віці до 10 років. Понад 3 млн дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства в родині або є їхніми вимушеними учасниками [10, с. 238]. Необхідно зазначити, що реальні масштаби насильства над дітьми визначити досить складно у зв'язку з тим, що в Україні практично відсутній механізм збору таких статистичних даних. Справа не тільки в тому, що батьки, родичі, сусіди або знайомі часто зберігають мовчання і не повідомляють про випадки жорстокого поводження в сім'ї, і, як правило, про подібні випадки стає відомо тільки тоді, коли дитина з травмами потрапляє в поле зору педагогів або медичних працівників, а й у тому, що суб'єкти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству не збирають дезагриговані статистичні данні, не здійснюють обмін даними між собою, а деякі з них (МОЗ та МОН) не узагальнюють інформацію взагалі, що ускладнює здійснення скоординованої політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [11]. Дуже важливо, визначають експерти [12, с. 92], що віднині дитина, яка стала свідком насильства у своїй родині, також визнається його жертвою і має право на всі відповідні соціальні, медичні, психологічні й правові послуги.

Коли є підозра або підтвердження факту щодо жорстокого поводження з дітьми та нехтування їхніми потребами, повинні бути вжиті заходи для захисту дитини та її підтримки. Ефективний вплив може надати міжвідомча скоординована система реагування, спрямована на спеціальне розслідування і виявлення випадків жорстокого поводження і зневаги потребами, а також втручання за допомогою надання необхідного захисту і відповідних послуг дітям-постраждалим. Ризик травматизму і завдання шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, соціальному і психологічному благополуччю,

шкільній успішності збільшується з частотою і суворістю жорстокого поводження і зневаги потребами. Відповідно, вкрай важливо, щоб випадки жорстокого поводження і зневаги потребами були виявлені на ранніх етапах. Зупинити жорстоке поводження може лише відповідне втручання і взаємне інформування усіх зацікавлених суб'єктів.

Ролі медичних працівників надають великої ваги в захисті дітей від жорстокого поводження, оскільки батьки (крім тих, хто живе у найвіддаленіших сільських районах) регулярно звертаються з дітьми в медичні центри або лікарні.

Не менш важливу роль у захисті дітей відіграють вихователі і вчителі, так як діти починають відвідувати школу з 6 - 7 років і педагоги практично регулярно контактують з ними. Тому і вчителі, і медичні працівники можуть помітити, якщо з дитиною відбувається щось недобре. Запідозривши, що дитина піддається жорстокому поводженню і нехтуванню її потребами, вони повинні відразу ж інформувати про це відповідні організації, включаючи посадових осіб щодо захисту дітей, поліцію і лікарів, якщо дитині потрібна медична допомога.

Дуже часто діти і батьки намагаються приховати травми, пов'язані з жорстоким поводженням і зневагою, видаючи їх за нещасний випадок. Однак медичні працівники та вчителі повинні вміти виявляти загальні випадки і розрізняти ознаки жорстокого поводження і зневаги потребами. Такі випадки слід реєструвати і інформувати про них відповідні органи. Коли медичні працівники, вчителі, посадові особи в галузі захисту дітей виявляють випадки жорстокого поводження і зневагу до їх потреб, відповідно до закону вони мають повідомити про це уповноваженим органам або повинні це зробити незалежно від вимог закону.

Заходи можуть бути ефективними лише в тому випадку, якщо після виявлення та інформування про випадки жорстокого поводження почнуть взаємодіяти добре розроблені структури по захисту, підтримці і допомозі дітям-жертвам і сім'ям з високим ризиком. Обов'язкове інформування має передбачати не систему покарань, а допоміжні програми щодо захисту дітей та підтримки

сімей. Проблеми жорстокого поводження з дітьми та нехтування їхніми потребами в сім'ї необхідно обговорювати на шкільних і інших громадських зборах стосовно виховання, де можуть бути прийняті ефективні рішення. Без проведення національної інформаційно-роз'яснювальної кампанії важко буде зменшити кількість випадків жорстокого поводження з дітьми та нехтування їхніми потребами.

Висновки

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» акцентує увагу на тому, що діти, які постраждали від домашнього насилля або стали його свідками, мають отримати належний захист та підтримку. Захист та підтримка означають, з одного боку, активне втручання поліції (правоохоронної системи), а з іншого – залучення системи соціальних послуг для надання підтримки особам, які постраждали від такого насильства [13, с.89]. Також працівники поліції повинні фіксувати факт присутності дитини при вчиненні домашнього насильства, особливо це стосується коли дитина як свідок домашнього насильства є окремою потерпілою особою в адміністративному правопорушенні за ст. 173-2 КУпАП [4, с.29].

З метою ліквідації такого недоліку як збір дезагрігованих даних за статтю, віком (або віковими групами), а також формами насильства (фізичне, психічне, сексуальне чи економічне), необхідно внести відповідні зміни в статистичні форми звітності щодо дітей, які потерпіли від домашнього насильства. Разом з тим доцільно розробити і впровадити спеціальні форми щодо обміну інформаційними даними між МОЗ та МОН України щодо потерпілих від домашнього насильства. Також між зазначеними суб'єктами має бути організована постійна взаємодія з обміну інформацією щодо протидії та попередженню з домашнім насиллям.

Література

1. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія / І.О. Бандурка ; За наук. ред.. д-ра юрид. наук, професора О.М. Литвинова ; Золота миля, 2017. – 432 с.

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція): запитання та відповіді. URL: <https://rm.coe.int/istanbul-convention-questions-and-answers-ukrainian/1680944874> (дата звернення 20.11.2020)

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 06.03.2021).

4. Аносова Ю.В., Капур, М.М. Легенька, К.В Черепаша за участю Бороздіної К.А., Кривуляк А.О. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті: 2019

5. Машинская Н.В. Насилие в семье (криминалогические и уголовно-правовые аспекты) дисерт. канд. юрид. наук 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право М-2001 - 163с.

6. Блага А.Б. Насильство в смі (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А.Б. Блага. – Х. : ФО-П Макаренко, 2014. – 360с.

7. Беспаль О.Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї дисерт. канд. юрид. наук 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право Запоріжжя–2019. – 294 с.

8. Бандурка І.О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія / І.О. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2014. – 280 с.

9. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Ереван: Звартоне, 1987. С. 85.

10. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. – Київ : МВС України ; Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 396 с.

11. Бугаєць Т. Комплексна політика та збір даних в Україні Круглий стіл Офісу Ради

SUMMARY

Domestic violence is one of the most spread forms of human rights violations. Illegal actions against a family member in most cases are accompanied by the acts of aggression, humiliation and abuse. Such actions by the abuser lead to a negative physical, mental and social health of the victim or several members of the family. As a rule, women, children and the elderly suffer the most from domestic violence.

The state is the main actor in combating violence, and state authorities should help to create a non-violence environment by taking the necessary measures and creating the system of protection of victims, punishment of perpetrators and prevention of violence.

The author has substantiated the duty of the state and society to protect the rights of children, in particular the right to life and physical integrity; the right not to be subjected to abuse or cruel, inhuman or degrading treatment; the right to healthy and safe development, etc. It has been emphasized that domestic violence that occurs in the presence of a child negatively affects all aspects of physical, mental and social development of the child, complicates the processes of its growth and maturation, making it impossible to establish a mature, safe relationship between the child and the world, society and individuals.

The purpose of the article is to determine the causes of domestic violence against minors, to analyze the forms when violence can be committed against persons of this category. The emphasis has been placed on the scale of this issue, preventive measures and interaction and informing the relevant entities of state authorities.

Key words: children, minors, domestic violence, a victim child, a witness child, system of protection.

Європи в Україні 8 липня, 2020 URL: <https://rm.coe.int/ukr-comprehensive-policy-and-data-collection-in-ukraine-presentation-b/16809efc9c> (дата звернення: 06.03.2021).

12. «Протидія домашньому насильству: реалії і перспективи» : збірник тез Обласної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 24 жовтня 2019 р.) / Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, ЧНТУ, 2019. – 126 с.

13. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. – Київ : МВС України ; Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 396 с.